

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 1

ВЛАСТОВАТА ХАРИЗМА НА ИМЕТО „ЙОАН“ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Димитър В. ДИМИТРОВ

THE CHARISMATIC POWER OF THE ANDRONYM “JOHN” IN THE MIDDLE AGES

Dimitar V. DIMITROV

Abstract: The present paper discusses the problems of medieval authority and ideology through the prism of the relation “power – name” while dealing with the medieval elite’s anthroponym system and one of its popular andronymic constituents in particular – the name “John”. The purpose of the paper is to reveal the political and the socio-cultural connotations and charisma behind the andronym under question. A diachronic research, based on an interdisciplinary approach, is carried out in order to study the distribution of the name “John” among the hierarchs and monarchs of the medieval Christian world. The results of the research show relatively high frequency of the anthroponym among the representatives of both political and church elites in Byzantium and the Orthodox commonwealth as well as among the Roman popes. The paper stresses on the special use and popularity of the andronym among the rulers of the Second Bulgarian Tsardom. The name “John” acquired a specific political and ideological power within the late medieval Bulgaria, and transformed into a kind of anthroponymic symbol that charged the mystic aura of the tsars and demonstrated their dynastic legitimism, ergo their sovereignty. Two main reasons can explain this phenomenon: 1) The cult of St. John of Rila, the saint patron of medieval Bulgaria; 2) The charisma of Tsar John Asen II and its very successful reign (1218 – 1241) which marked the culmination phase of the Second Bulgarian Tsardom. This ideological model, laid upon the name tradition, was later inherited by the voivodes of the medieval principalities of Wallachia and Moldavia who borrowed the power code of the andronym “John” thus absorbing the political ideology of the Bulgarian tsars and historically legitimizing their own authority.

Key words: anthroponym system, “power–name”, St. John of Rila, andronym “John”, Wallachia, Moldavia.

„...и ще го наречеш с името Йоан;
и ще имаш радост и веселие,
и мнозина ще се зарадват за раждането му;
защото той ще бъде велик пред Господа;“
(Лук. 1:13-15)

„А названието на мъжа е Йоан – име честно
и прославно. О, с какво название се обогати
блаженият отец, изпълнено с божествена благодат.“
(Д. Кантакузин, „Житие с малка похвала на свети Йоан Рилски“)

Имената на средновековните владетели откриват две възможни изследователски перспективи. От една страна, те са интересни от чисто ономастична гледна точка, тъй като носят ценна информация за средновековната антропонимия, и то в частта ѝ, засягаща процеса на именуване в средите на управляващия елит. От друга страна – тъкмо тази елитарна антропонимия съдържа и един металингвистичен пласт, чиито конотации препращат към полето на държавнополитическата идеология. С други думи, владетелско-династичният контекст създава една по-особена ситуация на назоваване, при която името се превръща във властов инструмент, чиято символика внушава определено идеологическо послание,

а неговият историко-семантичен код осигурява политическа легитимация на приносителя му. Поставено в релация с властта, името съдържа не само социокултурен, но и политико-идеологически отгънък, който по сполучливия израз на М. Кайл прави още по-целесъобразно да се изучава не само историята на имената, но и тази на техния избор¹, за да се даде отговор на въпроса – защо едни антропоними имат имплицитно заложен в себе си властова харизма и тенденциозно и традиционно биват предпочитани пред други, когато става дума за именаричането при хората на властта.

Във фокуса на настоящата публикация попада едно от най-разпространените лични имена в християнския свят – Йоан, което наред със своята егалитарност² впечатлява и с внушителната си популярност сред управляващата прослойка на средновековния европейски духовен и политически елит. На особенния му магнетизъм, или иначе казано, на мотивите, стоящи зад целенасочения избор на това име и диахронното му пришиване към властите инсигнии през Средновековието, са посветени и следващите редове, още повече, че в така поставената изследователска цел настоящият текст намира (що се касае до Второто българско царство) своите историографски жалони в проучванията на Ив. Божилов [Божилков, И. 1985 [1994], Г. Бакалов [Bakalov, G. 1977, pp. 67 – 86; Бакалов, Г. 1995], Ив. Лазаров [Лазаров, И. 1999, с. 90 – 98] и Цв. Степанов [Степанов, Ц. 2003, с. 30 – 38]. Отношение към разглеждания проблем имат и публикациите и коментарите, посветени на произхода и значението на името „Йоан“ и по-специално на неговата съкратена форма „Їѡ“ в титулатурата на войводите на Угровлахия и Молдовлахия [Венелин, Ю. 1840; Милетич, Л. 1896, с. 3 – 152; Bogdan, I. 1889, pp. 721 – 738; Ciurea, D. 1943; Nandriş, G. 1964, pp. 159 – 166; Vîrtosu, E. 1960, pp. 11 – 101; Tadin, M. 1977, pp. 172 – 196; Muresan, D. 2011, pp. 754 – 755].

Антропонимът „Йоан (Ιωάννης)“ е гръцка транслитерация на теофоричното³ еврейско име „Йоханан/ Yohanan“, съкратен вариант на „Йехоханан/Yehohanan“ със значение „Яхве/Бог е милостив“. Няколко личности, носещи това име, са засвидетелствани в различни книги от Стария завет, сред които се откроява петият от първосвещениците Йоханан (410 – 371) и особено първосвещеникът и етнарх (народен водач) от династията на Хасмонеите – Йоханан/Йоан Хиркан (134 – 104), племенник на Юда Макавей [вж. 4 Царств. 25:23; Неемия, 12: 22 – 23; 2 Мак. 3:11]. Статистическият анализ на събраната от израелската изследователка Т. Илан внушителна ономастична база данни за юдейските имена, използвани в периода 330 г. пр. Хр. – 200 г. сл. Хр., показва, че „Йоан“ е петото по разпространение мъжко име сред евреите в Палестина, като причините за неговата сравнително широка дистрибуция се обвързват главно с героичния клан на Хасмонеите [Pan, T. 2002, pp. 6 – 7, 56; Bauckham, R. 2008, p. 76, 85]. За възхода на името през въпросната епоха говори и фактът, че сред неговите по-значими носители са и двама от най-изтъкнатите равини от т. нар. Танаим/Мишнаически период (между 10 и 220 година сл. Хр.) – Йоханан бен Закай (30 г. пр. Хр. – 90 г. сл. Хр.) и Йоханан бен Нури (I – II в.).

И все пак сублимна за съдбата на антропонима „Йоан“ се оказва новозаветната традиция и поклъналия от нея християнски универсум. Благодарение на фамозната личност на св. Йоан Предтеча и Кръстител, „изсред пророците най-почитания“ и „най-голям между родените от жени“ [Mat. 11:11], и неговата ключова роля на границата между двата Завета, при подготовката за посрещането на очаквания Месия, името придобива централно място в християнския антропонимен фонд. Както отбелязва и българският книжовник от втората половина на XV в. Димитър Кантакузин в своето „Житие с малка похвала на свети Йоан Рилски“: „той е първоносителят на сладкото название Йоан, защото бе велик Предтеча“ [Стара българска литература, 1986, с. 151]. Още по-показателен е фактът, че тъкмо покрай личността и мисията на Кръстителя е преосмислен и идеологическият заряд на антропонима „Йоан“, чиято значимост преобръща традиционната юдейска практика за именуване на новороденото дете. По Божия воля, благовестена от архангел Гавриил, Захарий и Елисавета кръщават дългоочакваната си първа рожба Йоан, въпреки че никой от родствениците на детето не носел това име. Пренебрегнат бил и друг обичаен подход – младенецът да бъде наречен по името на баща си. Самият

¹ „Man untersucht besser nicht das Wesen des Namens, sondern das Wesen der Namengebung...“ [Keil, M. 1931, S. 107; вж. също и Успенский, Ф. 2001, с. 80].

² По статистически данни до средата на XX в. това е било най-често срещаното мъжко име в Европа. Такава е тенденцията и в България. Вж. Ковачев, Н. 1987.

³ Собствени имена, които съдържат в себе си име на бог (богове) или божествен епитет.

Захарий, който онемял, след като се усъмнил в истинността на благовестието, запитан от близките и съседите как да се казва новороденият му син, поискал дъсчица и написал: „Йоан му е името“. Желанието на уважавания свещеник предизвикало всеобща почуда, тъй като се разминавало с традицията. Захарий обаче следвал Божието предписание, чието осъществяване завършвало с именаричането. Неслучайно Захарий проговаря не непосредствено след раждането на сина си, а в мига, в който обявява неговото име, след което, благославяйки Бога, пророкувал следното за новородения Йоан: „И ти, младенецо, ще се наречеш пророк на Всевишния, понеже ще вървиш пред лицето на Господа, за да приготвиш Неговите пътища, и да дадеш на народа му да познае спасението чрез прощаване греховете им“ [Лук. 1: 13, 58 – 65, 76 – 77].

Християнската пиета към името „Йоан“ се усилва и благодарение на „ученика, когото Иисус обичаше“ [Йоан 19: 26] – св. апостол и евангелист Йоан, който заради висотата на своето учение за Бог Слово е наречен Богослов. В списъка с преславните Христови сподвижници и последователи той се нарежда веднага след Йоан Кръстител и е възприеман като „най-обичания ученик на Владиката, когото той нарече по време на спасителевите страсти син на своята майка.“ [Стара българска литература, 1986, с. 151]. Богослов с изящно красноречие е и третият в престижния православен регистър на Божиите угодници, носещи „това славно име... Златният в слово и житие за църквата Йоан“ [Стара българска литература, 1986, с. 151]. Свети Йоан Златоуст (349 – 407) е сред най-изтъкнатите отци на църквата, един от тримата нейни светители и учители, оставил забележително по обем богословско творчество, който сякаш предначертава популярността на антропонима „Йоан“ сред християнския архиерейски елит, още повече че през 398 г. той е хиротонисан за архиепископ на Константинопол (398 – 404). С него *de facto* се поставя началото на дългия списък от предстоятели на патриаршеската катедра във византийската столица, носещи името Йоан. За десет века и половина (между 398 и 1347 г.) техният брой достига четиринадесет души. Измежду тях с ранг на светци наред с Йоан Златоуст са Йоан III Схоластик (564 – 577), Йоан IV Постник (582 – 595)⁴ и Йоан V (669 – 674/675). Забележителното е, че по време на византийския период в ономастичния регистър на цариградските патриарси съотношението между фреквенцията на името Йоан и тази на намиращите се на второ място след него по степен на дистрибуция имена (Михаил, Николай, Константин и Антоний, всяко от които е с по четирима представители) е 3.5:1 [Grumel, V. Paris 1958, *passim*; Kiminas, D. 2009, pp. 30 – 44]. Сходна тенденция се наблюдава и в другите три източноправославни центъра на църковната пентархия. В списъка на йерусалимските православни патриарси най-срещаното име отново е Йоан – с общо девет носители, при това всички в периода II – XII в.⁵, като в същия времеви отрязък следващото по разпространеност име сред йерусалимските архиереи (Илия) е с три пъти по-малко представители. В интервала V – средата на XII в. шестима от предстоятелите на антиохийската църква се наричали Йоан⁶, като през въпросния период фреквенцията на антропонима сред антиохийските патриарси е с 1.5 пъти по-висока от тази на следващите го по брой носители имена – Стефан и Георги⁷. И сред православните йерарси на Александрия названието „Йоан“ заема първо място по честота на употреба наравно с „Петър“. Между V и XI в. шестима⁸ от александрийските православни патриарси се казвали Йоан, като с най-трайна дйра в църковната памет и традиция останал св. Йоан V Милостиви (609/10 – 619/20), „който единствен постигна същото име с милостиня“ [Стара българска литература, 1986, с. 151]⁹.

⁴ Димитър Кантакузин го е включил на пето място в православната десетица на светците с името Йоан, определяйки го като „постникът Йоан, който беше от архиереите“. Вж. *Стара българска литература*, 1986, с. 151.

⁵ Последният от тях е Йоан IX (1156 – 1166).

⁶ Представеният тук брой на антиохийските патриарси, носещи името *Йоан*, е по ревизиран и прецизиран списък на В. Грумел. Вж. *Grumel, V.* 1933, 32, p. 279 – 299. Същевременно обаче антиохийската православна традиция се опира на по-стар списък, съгласно който през средновековния период е имало деветима архиереи, именуващи се Йоан. По тази причина и настоящият антиохийски патриарх е Йоан X.

⁷ За сравнение и при антиохийските йерарси на сиро-яковитската църква най-често срещаното име е Йоан. До средата на XIII в. броят на неговите носители достигнал дванадесет души.

⁸ В някои от хронологическите списъци на александрийските православни патриарси са посочени осем носители на името „Йоан“. Всъщност то се оказва най-често срещаното и сред архиереите на Александрийската коптска църква. До края на XV в. тринадесет от нейните предстоятели са били с това име, а до XX в. общият им брой достигнал деветнадесет души.

⁹ В списъка на Димитър Кантакузин със светците, възсияли с името Йоан, той е посочен като четвърти поред.

Приложената ономастична статистика разкрива широката разпространеност на името „Йоан“ сред представителите на православния архиерейски елит. Данните обаче показват, че тя не е била изолирано явление, а до голяма степен е била обусловена от цялостната популярност, с която антропонимът се е ползвал в духовните среди на Рак Orthodoxa, благодарение на множеството християнски светци, просияли с това име през средните векове. Може би най-бележитият измежду тях е св. Йоан Дамаскин (ок. 675 – ок. 753 или 780), „светло възсияла звезда на църковната твърд“, отец на Църквата, богослов, химнограф и аскет. Той е включен от Димитър Кантакузин под номер шест в „знайната от единия Бог... десетица от... пустинножители, небесни човеци или земни ангели...“, прославяща между нас това славно име.“ [Стара българска литература, 1986, с. 151]. Старобългарският книжовник не е упоменал останалите четирима от декадата, но Кл. Иванова предполага, че е имал предвид св. Йоан Колов (ок. 339 – ок. 405), св. Йоан Кушник (V в.), св. Йоан Саваит (ок. 454 – 558 г.) и св. Йоан Лествичник (ок. 579 – 649), все прочути анахорети и пустинници [Стара българска литература, 1983, с. 559 – 560]. Именно с тази преславна десетица от Божии любимци е съотнесен и най-известният и почитан Йоан сред българите – рилският отшелник и небесен покровител български св. Йоан Рилски (876 – 946) [Дуйчев, И. 1947; Гюзелев, В. 1999, с. 13 – 24]¹⁰. „А с тях и от тях и със същия дух е и този, по моята дума, дивен и богомъдър Йоан...“, който носи написано това сладко и за всички почетно име.“ [Стара българска литература, 1986, с. 151]. След покръстването и започналото през втората половина на IX в. постепенно интегриране на българското етнокултурно пространство към православно икумене местната антропонимна система бързо инкорпорира християнските имена. Измежду тях „Йоан“ заема водещо място¹¹ и още от самото начало се радва на особена почит сред българското духовенство. В тази връзка покрай първия български народен светец се откроява и личността на видния представител на Преславската книжовна школа – Йоан Екзарх. В списъка на средновековните български книжовници и духовници попадат още презвитер Йоан (първата половина на X в.), Йоан Драгослав (средата и втората половина на XIII в.), Йоан Банишки (края на XIII в.), старецът Йоан (първата половина на XIV в.), както и най-яркият представител на средновековната българска певческа школа и един от най-забележителните химнописци в историята на християнската православна музика – Йоан Кукузел, известен още и с прозвищата „ангелогласния“ и „втори извор на музиката“ [Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. 1994, с. 179 – 185]. Не бива да се пропуска и първият охридски архиепископ Йоан Дебърски (1018 – 1037), който между впрочем е и единственият български архиерей с това име. В действителност след него има още четирима охридски архиепископи, които се наричат Йоан, но всички те са византийци [Снегаров, И. 1995 [1924]; Иванов, Й. 1970, с. 564 – 569; Тъпкова-Заимова, В. 2000, с. 21 – 49; Божилов, И. 2011, с. 101 – 105; Prinzing, G. 2012, pp. 379 – 382]. Същевременно в цялата антропонимна история на предстоятелите на поместната автокефална българска църква големият отсъстващ е името „Йоан“¹². Тази ономастична особеност видимо контра-

¹⁰ Вж. за него като цяло и целия том, както и сборника **Преславска книжовна школа**, 1999.

¹¹ Епиграфските паметници от X – XI в. засвидетелстват най-много на брой носители на името „Йоан“. Вж. **Йорданова, В., Иванова, Е.** 1999, с. 144.

¹² При постулирането и дискутирането на това твърдение трябва да бъде отчетено набиращото все по-голям брой поддръжници схващане, че споменатият от презвитер Йоан в послесловието на превода на житието на св. Антоний Велики „църковен строител Йоан, архиепископ на българската земя“ (а в Хлудовия препис е посочен и като „патриарх на българските земи“ [срв. **Ангелов, Б.** 1967, с. 112] всъщност не е Йоан Дебърски, а по-ранен архиерей от края на IX в., който, обаче, интересно защо не фигурира в известните поменици на българските архиепископи и патриарси и който някои автори са склонни да отъждествяват с Йоан Екзарх. Вж. **Кръстанов, Т.** 2010, с. 82 – 83; **Кръстанов, Т.** 2013, с. 105 – 116. Публикуваният през 2013 г. от Ив. Йорданов прелюбопитен печат на „Йоан, архиепископ на България“ така и не успя да се превърне в сериозен аргумент заради сериозните съмнения на изтъкнатия български сфрагист, че става дума по-скоро за фалшификат, базиран на матрицата от печата на Георги, архиепископ на България, който се датира между 877 и 893 г. Същевременно, въпреки подозренията си, самият Ив. Йорданов не отхвърля напълно възможността да се търси евентуална връзка между упоменатия в печата архиепископ и предполагаемия църковен строител и архиепископ на българската земя, посочен в послесловието на житийния превод. Вж. **Йорданов, И.** 2013, с. 262 – 267. Независимо от тази просопографска загадка и последиците от нейното бъдещо разрешаване, набелязаната по-горе ономастична тенденция, отнасяща се до имената на българските йереи, остава в сила, а конкретният случай със загадъчния „Йоан, архиепископ на България“ на този фон се явява изключение.

тира с отчетливо доловимата антропонимна тенденция при йерарсите на другите големи източноправославни църкви – както древните, при това не само тези от пентархията, но и грузинската например, която между IV и XIII в. има петима предстоятели с името Йоан; така и при църквите, възникнали по-късно от българската, като Киевската митрополия например, в чийто списък с предстоятели през първите два века присъстват и четирима митрополити с името Йоан. По този ономастичен детайл, придаващ обаче и определен църковно-идеологически нюанс, българската църква си прилича със сръбската¹³, угровлашката и молдовската, в числото на чиито духовни водачи също не се среща името „Йоан“.

На другия полюс е единственият западен център от църковната пентархия – Рим. Оказва се, че тъкмо сред наследниците на апостол Петър надмощието на антропонима „Йоан“ е най-ярко изразено. От всичките 266 римски понтифекси, заемали светия апостолически престол в хода на неговата двухилядолетна история, най-много на брой са тези, които се казват „Йоан“ – общо 23¹⁴. В интерес на историческата истина следва да се отбележи, че точният брой на папите с това име би трябвало да е 21, тъй като Йоан XVI е антипапа и съгласно установената конвенция неговият управленски номер би следвало да се преизползва, но това така и не е станало, а следващият каноничен папа, носещ името Йоан, де факто е продължил като седемнадесети поред. От друга страна е известно, че никога не е имало папа Йоан XX. Португалецът Педру Жулиан, който избрал да проведе своя понтификат под името Йоан, решил да коригира една несъществуваща грешка в номерацията на предшестващите го на апостолическия престол негови съименници и умишлено прескочил номер двадесет, като се определил неточно за двадесет и първия папа с това име [Poole, R. 1917, pp. 465 – 478 и особено pp. 474 – 475].

Статистиката е повече от красноречива – за практически припокриващия се с традиционните хронологически рамки на Средновековието период 523 – 1410 г. са регистрирани общо двадесет и трима римски архиепископи (двадесет папи и трима антипапи) с името Йоан. Съотнесен в цифри, този тренд означава 1,7 пъти по-висока фреквенция на антропонима в сравнение със следващото го по честота на употреба в рамките на същия период папско име Бенедикт (с общо тринадесет представители – папи и антипапи). Любопитна подробност е, че двама от тримата антипапи, нарекли се Йоан, попадат в графата на най-скандалните личности, заемали престола на св. ап. Петър. Това са Йоан VIII (844), който се свързва с познатата от антипапската сатира фикционална папеса Йоана, и пиратът Балдазар Коса, подвизавал се начело на Римската курия като Йоан XXIII (1410 – 1415). Същият бил низложен по време на събора в Констанц (1414 – 1418), а впоследствие предаден на светски съд и заклеймен като „закоравял грешник, безнравствен негодяй, симонист, подпалвач, изменник, убиец и насилник“.¹⁵ Негативизмът и омразата, натрупани около личността на Балдазар Коса и проваленият му понтификат, довели дотам, че най-популярният дотогава папоним¹⁶ престанал да се използва за повече от 550 години¹⁷.

Особено показателен за мястото и значението на личното име Йоан в антропонимната парадигма на средновековното папство е фактът, че първият римски понтифекс, съзнателно прекръстил се при възкачването си на апостолическия престол, избрал за свой папоним „Йоан“. Става дума за римлянина Меркурий, който през 533 г. обявил, че ще ръководи епископската катедра на вечния град като Йоан II (533 – 535). Тази целенасочена ономастична промяна е била продиктувана от два мотива. От една страна, прозира намерението да се избегне асоциацията с езическия бог, а от друга – изборът на антропонима „Йоан“ сам по себе си е послание с църковно-идеологическа символика. Вторият, който изоставил кръщелното си име и отново избрал да се нарича „Йоан“, бил пак римлянин – Отавиано дей Конти ди Тусколо. Вероятно вдъхновен от примера на своя някогашен предшественик и съгражданин

¹³ Има едно-единствено по-късно изключение – патриарх Йоан (1592 – 1614).

¹⁴ За сравнение следващите по фреквенция сред папите имена – Григорий и Бенедикт, са с по шестнадесет представители.

¹⁵ Постановлението, с което Йоан XXIII бил низложен на събора в Констанц, се състояло от 74 точки и съдържало всевъзможни обвинения, включително в разврат, корупция и търговия с влияние [Davidson, J. 1986, pp. 237 – 239].

¹⁶ На практика между VI и началото на XV в. всеки седми папа бил Йоан. За сравнение – всеки осми патриарх на Константинопол в периода IV – средата на XIV в. също бил Йоан.

¹⁷ През 1958 г. Анджело Ронкали бил първият, който след пет века и половина отново избрал името „Йоан“, възкачвайки се на папския престол като Йоан XXIII, преизползвайки управленския номер на считания за нелегитимен антипапа Балдазар Коса.

Меркурий, той решил да демонстрира християнска ревност и да прекърши всякакви алюзии с името на езическия император Октавиан Август. Отавиано може и да е бил дванадесетият поред Йоан (955 – 963), но за сметка на това оглавил класацията за най-аморален папа в историята на църквата. Заради своите пороци и престъпления бил възприеман от съвременниците си като възплъщение на дявола. Централното събитие в понтификата му била извършената от него коронация на Ото I за император на Свещената римска империя (на 2 февруари 962 г.). Любопитното е, че той се подписвал на указите, засягащи въпросите на светското управление, като Октавиан, а на папските були – като Йоан [Mann, H. 1910, p. 245]. Третият понтифекс, решил да смени името си, бил Пиетро Канепанова, който през 983 г. станал Йоан XIV (983 – 984). През 1024 г. това сторил Романо, графът на Тусколо, който се провъзгласил за папа Йоан XIX (1024 – 1032), а през 1276 г. същото направил и по-горе споменатият португалец Педру Жулиан, който се обявил за Йоан XXI (1276 – 1277). При него, както и при Пиетро Канепанова, смяната е била продиктувана от самото им рождено име. Според католическата доктрина всеки папа представлява мистично възплъщение на апостол Петър, т.е. сам по себе си е Петър. Ето защо има неписан антропонимичен закон, валиден за понтифексите на Рим – заради индоктринирането на името *Петър* никой от тях не може да се казва по този начин след интронизацията си, защото с възкачването си на апостолическия престол се приема, че всеки папа става Петър и името на Христовия апостол и легендарен първи епископ на Рим имплицитно се приписва към неговото собствено наименование [Успенский, Б. 2013, с. 62 – 63].

Не по-малък интерес предизвиква и рецепцията на антропонима „Йоан“ в средите на средновековния християнски политически елит. На фона на доминацията, която името установило сред предстоятелите на Римската църква, няма как да не направи впечатление сравнително по-малкият брой негови (и по-точно на неговите местни фонетични деривати) носители в редиците на западните владетели. В Англия има само един монарх с това име – небезизвестния Джон Безземни (1199 – 1216) от династията на Плантагенетите, а във Франция – двама: живелият и управлявал само пет дни крал младенец Жан I Посмъртни (1316 г.) от династията на Капетингите, който бил кръстен в чест на Йоан Предтеча, светецът покровител на неговата майка, неаполитанската принцеса Клеманс Унгарска (1293 – 1328); и Жан II Валоа (1350 – 1364), прочул се с прозвището „Добрия Жан“ (Jean le Bon). Следва да се отбележи, че макар и не най-разпространеното, името все пак се среща във владетелските династични линии и на двете кралства (Плантагенети и най-вече Капетинги и Валоа), но не е предпочитано за първородните синове, набеязани за престолонаследници. Така например Джон Безземни е най-младият, пети син на Хенри II (1154 – 1189) и Елеонора Аквитанска. Жан Добрият пък е третото от десетте деца на крал Филип VI (1328 – 1350), основателя на династията Валоа и Жана Бургундска (1293 – 1348), като очевидно антропонимът се е радвал на особена почит в тяхното семейство, тъй като освен Жан II още един от синовете им и две от дъщерите им носят това име. Между впрочем в английския и особено във френския кралски двор Джоана, и съответно Жана, са сред най-разпространените гиноними, като дори Жана е едно от най-често срещаните имена на френските кралици от династията Валоа¹⁸. Така или иначе обаче андронимът *Йоан* не успява да остави трайни следи в мъжката владетелска линия и на двете монархии. Идентична е картината и на Пиренеите – в баското кралство Навара, в Арагон, Леон и Кастилия, където женската форма на името Жана/Хуана се радвала на сравнително по-голяма дистрибуция във владетелските генеалогии [Woodacre, E. 2013, pp. 21 – 76]. Броят на монарсите е по-ограничен: Хуан I Арагонски (1387 – 1396), Хуан II Велики, крал на Арагон (1458 – 1479) и Навара (1425 – 1479), известен още и с прозвището си „Неверния“ („el Sense Fe“), Хуан III (1484 – 1516), крал на Навара, както и кралиците на Кастилия и Леон – Хуан I (1379 – 1390) и Хуан II (1406 – 1454). По-различно е положението в Португалия, особено що се отнася до Ависката династия, управлявала страната между 1385 и 1580 г. Една трета от деветимата кралице на тази династия, неслучайно известна още като династия „Жуанина“ (Dinastia Joanina), носели името „Жуау“, включително и основателят ѝ – крал Жуау I Добрия (1385 – 1433), който преди да се възкачи на престола, бил велик магистър на Авиския военно-монашески орден¹⁹.

¹⁸ Така например в периода 1328 – 1422 три от четирите короновани кралици Валоа са носели името Жана. Единствената с различно име е била Изабела Баварска.

¹⁹ Името „Йоан/Жуау“ се радва на завидна популярност и сред владетелите от по-късната португалска кралска династия Браганса.

Друга западноевропейска владетелска линия, при това ситуирана далеч по-назад във времето от Ависката, в която се наблюдава осезаемо ономастично присъствие на андронима *Йоан*, е тази на херцогство Неапол, което възникнало най-напред като византийска тема, учредена през VII в., а от 840 г. се превърнало във фактически независимо наследствено херцогство, просъществувало до 1137 г., когато било покорено от норманите. След името на основателя на династията Сергей I/Серджо (840 – 864) с общо седем представители, антропонимът „Йоан“ заема второ място по фреквенция с всичко шестима херцози²⁰.

Ситуация, подобна на тази, наблюдаваща се в Англия и Франция, може да се проследи и по отношение разпространеността на личното име „Йоан“ в западноевропейските владетелски линии, оглавявали кръстоносните държави в Леванта – андронимът се среща само в единични случаи, при отделни монарси, и така и не оставя трайна династична диря. Пример затова е Йерусалимското кралство, където едва двама монарси, и то от различни генеалогии, носят това име: Жан дьо Бриен, който в резултат на брака си с Мария Монфератска станал крал на Йерусалим (1210 – 1212), а от 1229/1230 г. в качеството си на регент управлявал и Константинополската латинска империя; и Жан II Лузинян, който, макар и за кратко, е паралелно крал на Йерусалим и на Кипър (1284 – 1285). След него има само още един Йоан, втори поред, начело на кипърското кралство в годините 1432 – 1458.

Най-общо казано, на Запад се забелязва известна диспропорция във фреквенцията на андронима *Йоан* в ономастичната парадигма на папството, от една страна, и тази на тамошния владетелски елит, от друга. С малки изключения (Португалия) и спорадични частни случаи в отделни владетелски фамилии името попада в антропонимната периферия на големите западноевропейски монархии и сякаш остава запазена марка за римските понтифекси, което се потвърждава и от факта, че нито един от императорите на т.нар. Западна империя (Свещената римска империя) не носи това име. То не се среща и сред представителите на две от най-могъщите западноевропейски монархически династии – Хабсбургската и Савойската. Доста по-различни обаче са ономастичните измерения на проблема в политическото пространство на страните от византийската общност. Статистическият обзор на императорските имена във Византия показва, че със своите осем носители антропонимът *Йоан* е на трето място по честота на употреба след *Константин* (с 11/12) и *Михаил* (с 9). Парадоксалното е, че пробивът му започва сравнително късно. Първият василевс с това име е едва Йоан Цимиски (969 – 976). Поразителна подробност е, че до него не само че няма император, който да се нарича Йоан, но и нито едно от децата на дотогавашните ромейски василевси не е било кръстено по този начин, което говори за пълно отсъствие на антропонима от императорския ономастичен фонд в продължение на повече от седем века²¹. Самият Цимиски, който произхожда от арменския род Куркуа²², не оставя потомство,

²⁰ В периода IX – XI в. *Йоан* е било най-популярното име и сред владетелите на съседното на Неапол херцогство Гаета – петима от херцоците му са се наричали Йоан. Името е разпространено и в маркграфство Монферат (разположено е в Пиемонт, между Приморските Алпи и р. По, и е просъществувало от 967 до 1574 г.), особено в периода, когато то е управлявано от представители на Палеологовата династия (1305 – 1533) [вж. **Haberstumpf, W.** 1995]. Списъците с имената на дожовите на двете могъщи морски републики Венеция и Генуа показват, че антропонимът *Йоан* е спечелил популярност и в средите на венецианските и генуезките олигархични фамилии, от чиито редици са били избирани политическите водачи на двете републики. За сравнение в периода VIII – XV в. са регистрирани седмина венециански и петима генуезки дожове с името „Йоан“, като прави впечатление, че специално при генуезците броят им след XVI в. нараства стремително.

²¹ Интересно е да се проследи дистрибуцията на антропонима *Йоан* във византийското общество, на базата на броя лица, регистрирани с това име в съчиненията на някои от основните ромейски автори. Така например Амиан Марцелин (втората половина на IV в.) не споменава за нито един Йоан. Созомен (първата половина на V в.) отбелязва 11 души, но двама от тях са Йоан Кръстител и Йоан Богослов; Прокопий Кесарийски (VI в.) – 32; при Теофан (VIII – IX в.) – 67, най-много от всички останали; при Скилица (края на XI в.) – 48, а при Анна Комнина (края на XI – първата половина на XII в.) – 14, като и при двамата, Йоановците са втори след Константиновците. В актовете от Атон надмощието на името *Йоан* е осезаемо, което е безспорно доказателство за широкото разпространение на андронима сред духовниците. В актовете от X – XII в. името изпреварва по брой носители следващите го Никола и Георги, а в актовете на Лаврата от XIII – XV в. най-многобройни са носителите на името *Йоан* – 350 души, следвани от тези на *Георги* – 275 [вж. **Kazhdan, A.** 1991, vol. 2, pp. 1042 – 1043]. Същевременно сигилографските данни, систематизирани от Ж.-Кл. Шейне, показват, че в периода IV – XII в. *Йоан* е най-разпространеното име в средите на византийската аристокрация [вж. **Cheyne, J.-C.** 1996, pp. 270 – 272].

²² Изворите свидетелстват, че сред членовете на рода Куркуа андронимът *Йоан* е бил изключително разпространен. Известно е също така, че първият регистриран представител на фамилията се е казвал Йоан [Kazhdan, A. 1991, vol. 2, pp. 1156 – 1157].

така че появата на името остава инцидентна, като отбелязаната по-горе тенденция се запазва чак до времето на Комнините, когато през 1087 г. император Алексей I Комнин (1081 – 1118) кръщава своя първороден син и престолонаследник на баща си – доместика на схолите Йоан Комнин (ок. 1015 – 1067), който се явява прародител на династията на Комнините, стояла начело на Византия от 1081 до 1185 г. И все пак, въпреки управлението на Йоан II Комнин (1118 – 1143), известен още и с прозвището *Калоян*, андронимът *Йоан* не успява да се установи трайно във властта, защото на практика няма престолонаследници в императорската фамилия с това име²³. Едва при император Андроник I Комнин (1183 – 1185), племенник на Йоан II, то отново излиза на преден план покрай неговия син и съимператор Йоан Комнин, който обаче е убит заедно с баща си през 1185 г. С тяхната смърт приключва прякото управление на Комниновата династия, но през следващите столетия до края на империята, властта остава във фамилии, които се легитимират посредством принадлежността си към големия клан на Комнините – Ангели, Ласкариди, Ватаци, Кантакузини и Палеолози [Kazhdan, A. 1991, vol. 2, p. 1144]. При тях името *Йоан* придобива все по-трайно династично присъствие както по време на Никеиската империя, така и по-късно, при последните Палеолози, сред които се вклинява и още един император, носещ това име – Йоан VI Кантакузин (1347 – 1354)²⁴. Отново покрай династията на Комнините андронимът установява трайно присъствие и във владетелския ономастичен фонд на отцепилата се от Византия през 1204 г. Трапезундска империя. През целия период на съществуването си (1204 – 1461) тя е управлявана от рода на т. нар. „Велики Комнини“, които излъчват четирима трапезундски владетели с името *Йоан*. Заедно с *Алексий* то се оказва най-често срещаното сред императорите от династичния клон на Великите Комнини. В другите регионални политически формации, обособили се след 1204 г. на територията на Епир, Тесалия и Пелопонес, андронимът *Йоан* попада в семейния именован регистър на управляващите ги династични разклонения на Комнини, Палеолози и Кантакузини, но за разлика от Трапезунд няма такова първостепенно значение, що се отнася до самите владетели, с изключение донякъде на Тесалия²⁵.

В най-пълна степен съществуването на иманентна връзка между андронима *Йоан* и властовата легитимност в средновековните монархии не само от византийската общност, но и въобще в християнска Европа, може да се открие във Второто българско царство и в намиращите се в неговата династична,

²³ За сметка на това общият брой на носителите на името в рода на Комнините нараства чувствително. Една от най-интересните фигури е тази на Йоан Дука Комнин, племенник на император Йоан II Комнин и брат на император Андроник I Комнин. Той е известен с прозвището си *Челеби*, защото през 1140 г. приел исляма. Любопитното е, че по-късно османските султани и най-вече Мехмед II (1451 – 1481) твърдели, че са негови потомци. Интересен е и случаят с племенника на Алексей I Комнин севаст Адриан Комнин, който е бил дук на Драч, но впоследствие се замонашил и сменил името, като избрал да се казва не как да е, а Йоан. Около 1143 г. той оглавил Охридската архиепископия под името Йоан Комнин. „Йоан, монах Комнин, като светско лице Адриан, всечестен севаст и син на приснопамятния деспот, всечестнейшия пръв севастократор кир Исак Комнин, който в божествен и монашески образ бе преименуван Йоан, брат на император Алексей Комнин...“ [Божилков, И. 2011, с. 105; Prinzing, G. 1988, pp. 552 – 557].

²⁴ Във фамилията Кантакузин андронимът „Йоан“ също е бил често срещан. Затова говорят и имената на двама от най-рано засвидетелстваните в изворите високопоставени представители на рода – севаст Йоан Кантакузин (XII в.), съвременник на император Мануил I Комнин (1143 – 1180), и неговият съименник и вероятно внук – кесарят Йоан Кантакузин, който бил женен за сестрата на императорите Исак II (1185 – 1195, 1203 – 1204) и Алексей III Ангел (1195 – 1203). Вж. Nicol, D. 1968, pp. 4 – 7.

²⁵ Вероятно Епирската империя е щяла да има за свой император Йоан Дука Комнин, първородния син на Теодор Комнин (1215 – 1230), но фаталната за империята битка при Клокотница от 9 март 1230 г. променила радикално политическата конюнктура в Епир. През 1237 г. Йоан, заедно с ослепения си баща и брат си Димитър се завърнал в Солун и станал управител на града (1237 – 1244), прогонвайки оттам своя чичо Мануил. След смъртта на цар Йоан Асен II, през 1241 г., той дори започнал да използва титлата на своя баща, провъзгласявайки се за император на Епир, но никейският император Йоан III Дука Ватаци (1222 – 1254) бързо го принудил да се откаже от претенциите си и да признае сюзеренитета на Никея, като в замяна му оставил титлата деспот [вж. ГИБИ, VIII, с. 170 – 172]. Сред деспотите на Епир е и Йоан II Орсини (1323 – 1335), син на маркграфа на Кефалония и Закинтос Йоан I Орсини. Сред управителите на Тесалия пък са севастократор Йоан I Дука (1267/1268–1289), севастократор Йоан II Дука (1303 – 1318), севастократор Йоан Ангел (1342 – 1348), роднина на Йоан Кантакузин, и Йоан Урош (1370/1371–1373), син на Симеон Синиша Палеолог и Томаиса Орсини и внук на Йоан II Орсини [вж. Ферјанчић, Б. 1974].

културна и политикоидеологическа орбита войводства Влашко и Молдова. Първият Йоан, засвидетелстван в политическия живот на средновековна България, е единият от участниците в българската дипломатическа мисия до Рим (август – ноември 866 г.²⁶), докато първият Йоан в българския владетелски дом е третият син на цар Симеон (893 – 927), който през 928 г. прави опит за преврат срещу своя брат, цар Петър I (927 – 969/970), и за когото са открити епиграфски данни, че за времето на бунта дори се е титулувал „василевс“ [Попконстантинов, К. 1994, с. 71 – 80]. Иначе първият български цар, който носи името *Йоан*, макар и като композит, е Йоан Владислав (1015 – 1018). Падането на България под византийска власт така и не позволява да се развие евентуалният династически потенциал на андронима²⁷. За сметка на това обаче в антропонимния фонд на Второто българско царство името *Йоан* заема първостепенно място не само заради своята фреквенция, но и заради превръщането му в постоянна именна атрибуция и в име-символ на властта при фамилията на Асеневци [Бакалов, Г. 1995, с. 189; Лазаров, И. 1999, с. 90; Степанов, Ц. 2003, с. 30 – 31], аналогично на името „Стефан“ в средновековна Сърбия при династията на Неманичите²⁸. Просопографските проучвания разкриват, че *Йоан* е било най-разпространеното лично име сред членовете на фамилията с общо двадесет представители – 10 в България и 10 във Византия, като причината за тази популярност на андронима според Ив. Божилов е здравата семейна традиция, чиито корени отвеждат към родоначалника на династията – цар Асен [Божилков, И. 1985 [1994], с. 476]. В историографията с консенсус той е приет за първия носител на името *Йоан* във фамилията Асеневци [Божилков, И. 1985, с. 7, 476; Лазаров, И. 1999, с. 90]²⁹. Заслужаваща внимание подробност е, че в съвременните му византийски и западни извори той е обозначаван само като „Ασάν“ и съответно „Assanius“ [Божилков, И. 1985 [1994], с. 35, бел. 1]. Същевременно в надписа от църквата „Св. Четиридесет мъченици“ от 1230 г. той е наречен „стария Асен“ от своя син цар Йоан Асен II (1218 – 1241). По същия начин („стария цар Асен“) е отбелязан и в един неизвестен летописен разказ от времето на Йоан Асен II [Кожухаров, С. 1974, с. 128], както и в житието на св. Петка от Патриарх Евтимий [Иванов, Й. 1970, с. 432]. Името „Йоан“ като атрибуция към Асен се появява само в по-късните (от XIII в. нататък) житиписни творби, посветени на св. Йоан Рилски, и в датиращия се от XVI в. Дринов препис на Бориловия синодик³⁰. Най-ранните текстове, в които родоначалникът на Асеневци е упоменат с двойната именна форма „Йоан Асен“, са „Служба на свети Йоан Рилски“ и Второто проложно житие на светеца, поместени в Драгановия миней (XIII в.), в Зограф [Иванов, Й. 1970, с. 359, 365]. Интересна корелация между двете имена е представена в Проложното житие на Йоан Рилски от Стишния пролог, където е отбелязано „при христоловливия цар Асен, чието име в светото кръщение е Йоан“ [Стара българска литература, 1986, с. 134], както и в Пространното житие на светеца от Патриарх Евтимий, където е преповторено почти същото: „при преблагочестивия цар Асен, който в светото кръщение бе наречен Йоан.“ [Стара българска литература, 1986, с. 147]. Обикновено този израз се обяснява с обстоятелството, че царят е получил две имена при кръщението си – едно езическо, от тюркски произход – Асен, и едно християнско – Йоан; или пък се възприема буквално, че Асен след приемането на Христовото кръщение

²⁶ В науката съществуват различни спекулации относно неговата самоличност и идентификация. Вж. Гюзелев, В. 1969, с. 319, бел. 74; Кръстанов, Т. 2008, с. 83 – 92.

²⁷ Вече във византийски контекст, през 1090 – 1092 г. неговият правнук Йоан Дука, син на Мария (внучка на Йоан Владислав и дъщеря на Траян) и Андроник Дука, племенник на император Константин X Дука (1059 – 1067), е стратег на тема България [вж. Златарски, В. 1934 [1994], с. 535].

²⁸ Любопитна подробност, че с изключение на българския зет Йоан Владимир нито един от сръбските владетели не носи името Йоан, както и че с изключение на Йоан Стефан (1330 – 1331), който по майчина линия е внук на сръбския крал Стефан Урош II Милутин (1282 – 1321), нито един от българските царе не носи името „Стефан“. С други думи, по отношение на своите владетелски имена-символи средновековните сърби и българи проявяват една много любопитна съседска реципрочна неприкосновеност. За Неманичите вж. Марјъновић-Душънић, С. 1997, с. 42 – 59.

²⁹ На по-различно мнение е Г. Бакалов, според когото той се наричал само Асен Белгун, но по-късно, в Бориловия синодик, му е било прикачено и династичното име *Йоан* [вж. Бакалов, Г. 1995, с. 189].

³⁰ Житийните текстове са: Проложното житие на Йоан Рилски от Стишния пролог (препис от XIV в.), Пространното житие на св. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий, „Житие с малка похвала за Йоан Рилски“ от Димитър Кантакузин [срв. Стара българска литература, 1986, с. 131, 134, 147, 157].

е бил назован с библейското име Йоан³¹. Според Ив. Лазаров обаче Асен, подобно на брат си Петър, получил второто име по точно определен повод и във връзка с конкретно събитие. Тази нова именна добавка трябвало да сакрализира властта, която братята придобили не по наследство, а най-вече поради личните си качества и успехи [Лазаров, И. 1999, с. 92]. Ив. Лазаров анализира писаните след XIII в. житийни текстове, посветени на Йоан Рилски, и констатира силната мистична връзка, която те съвсем умишлено установяват между цар Асен и светеца, между пренасянето на мощите във „великия ... преславен ... царски ... Търновград“, „новия Царевград“, и пребъдването и утвърждаването на благочестивото българско царство. Царят полага специални грижи за мощите на Йоан Рилски, организира величествена церемониална процесия по пренасянето им през 1195 г. и ги полага в новопостроен за целта храм на Трапезица с идеята да легитимира и придаде необходимия свещен статут на своята власт. В крайна сметка култът към светеца се влива много умело в държавно-политическата идеология на Асеновци. Съвсем съзнателно те се стремят към определено внушение, отправяйки ясно послание, че благодарение на чудодейните мощи на Йоан Рилски и измоленото от него небесно покровителство българското царство ще се превърне в избран съсед на Божията благодат. Между впрочем това е една тънка психологическа линия, която Асеновци много изкусно залагат в процеса на своята политическа легитимация посредством нейната задължителна християнска сакрализация – изграждането на църкви, пренасянето на чудодейни църковни реликви (мощи, икони). В този смисъл според Ив. Лазаров именната атрибуция *Йоан*, приета от цар Асен, е нагледна ономастична проекция и легитимация на неговите властови претенции, която се превръща във важен елемент от конструираната от братята държавно-политическа идеология на Второто българско царство. А конкретният повод, инспирирал пренасянето на мощите от Средец в Търново и кореспондиращото с този акт решение на Асен да си прише името „Йоан“ като втори владетелски антропоним, според Ив. Лазаров е била гръмката победа, която братята и техните сили удържали над византийците в Тревненския проход и която съвпаднала с есенния празник на рилския светец [Лазаров, И. 1999, с. 96 – 97].

Предложената от Ив. Лазаров хипотеза за инкорпорирането на култа към Йоан Рилски в държавно-политическата идеология на Второто българско царство посредством изнамирането на нов владетелски антропоним-символ *Йоан* има своята солидна изворова и логическа аргументация, която се гради изцяло върху праволинейните и целенасочени идейни внушения и послания на агиографските текстове за св. Йоан Рилски. Тази специфична едностранчивост на информационните източници обаче на свой ред поражда някои колебания и въпроси, продиктувани на първо място от жанрово-стилистичните особености на житията и тяхната нескрита тенденциозност, която умело обслужва идеологемата за симфонията (съзвучието) между държава и църква или както пише Патриарх Евтимий, „за похвала на цялата църковна общност и за утвърждение на нашето благочестиво царство“ [*Стара българска литература*, 1986, с. 147]. И тъкмо тази пределна идеологизация и нейната неприкрита склонност към манипулативни внушения крие рискове от възможни спекулации и преекспониране на изложената фактология посредством реконструирането на анахронистични агиографски схеми. Няма как да бъде пропуснат въпросът дали популярността на андронима *Йоан* при Асеновци стъпва на култа към Йоан Рилски, или е предопределен от здравата семейна традиция, както твърди Ив. Божилов, при положение, че името се оказва много разпространено още при първите засвидетелствани представители на рода. Достатъчно е да се посочи по-малкият брат на Петър и Асен – цар Йоан/Йоаница, останал в историческата памет обаче с далеч по-знаменитото си прозвище – *Калоян* (‘добрия, хубавия Йоан’) [Божилков, И. 1985 [1994], с. 43]. Всъщност, за съвременниците си от тримата братя само той е бил Йоан. Това, че е избрал да прибави епитета „καλός“ към името си, не е изненада, тъй като за времето си това е бил използван имиджов похват от редица владетели. Както вече бе упоменато в направения по-горе ономастичен обзор, „добър Йоан“ има и сред владетелите, носещи това име във Византия, Франция и в Португалия. Между впрочем, и неговият най-възрастен брат Петър също е украсил името си с този епитет, ако се съди по западноевропейските свидетелства за епохата, които го назовават Калопетър [Божилков, И. 1985 [1994], с. 42, бел. 7]. Не е за пренебрегване и фактът, че името *Иванко*, което носи братовчедът на братята и убиец на Асен, също се явява форма на антропонима *Йоан*,

³¹ По-различно мнение изказва Ас. Василиев, който смята, че в случая се касае не за лично, а за почетно царско предиме със значение на „богопомазан“, т.е. „богопомазания Асен“ [срв. Василиев, А. 1973, с. 67].

която по-късно се среща и при деспот Иванко Тертер (1385 – 1399), владетеля на една от „трите Българи“ – Добруджанското княжество. И накрая, но не на последно по значение място, кръщелното име на първородния син на цар Асен, бъдещия Йоан Асен II, е Йоан, а за него се предполага, че е роден около 1190 – 1192 г. [Златарски, В. 1940 [1994], с. 106, бел. 1; Божилов, И. 1985 [1994], с. 77], което означава, че той е получил името си преди пренасянето на мощите и оформянето на култа към рилския светец. Налице са и някои други, чисто логически съображения. Малко вероятно е, макар и разбира се, не и невъзможно, в рамките на едно семейство двама родни братя да носят едно и също име, без то да има символно-атрибутивна конотация, както в случая (Йоан?) Асен и Йоан/Йоаница. Освен това във владетелския модел на именаричане в средновековна България не съществува практиката синът да носи името на баща си. Обичайно кръщаването на децата е следвало два водещи принципа: родов, при който се взема името на пряк родственик, най-често през поколение по оста прародител – дете (дядо – внук); и исторически – кръщава се на името на изявена историческа личност, в християнския контекст – на светец или библейски пророк. Разбира се, това не означава, че Асен не би могъл да преосмисли и промени традицията. Но ако това се приеме, то тогава се набива на очи още един трудно обясним факт – Йоан Асен II не назовава нито един от синовете си Йоан, както би следвало да се допусне, ако неговият баща е носил това име. Същевременно в своите грамоти и надписи, както и по отношение на наследниците си, той набляга на патронима *Асен*, с което държи да подчертае родовата традиция и владетелска легитимност, която извежда от своя баща – „стария Асен“³². По този начин названието „Асен“ започва да се припознава като име, символ на власт, като патроним, който овластява [Степанов, Ц. 2003, с. 35 – 36]³³.

В цялата тази династична схема името *Йоан* практически отсъства. Неговото имплантиране в нея става тъкмо заради Йоан Асен II – по всеобщо мнение на съвременници и потомци най-бележитият от всички Асеновци, комуто „всички се учудваха и го превъзнасяха“ и който бе обичан не само от българите, но и от ромеите и от други народи.“ [ГИБИ, VIII, с. 170]. От Йоан Асен II андронимът „Йоан“ снизхожда и се разпростира сред неговите наследници и епигони. Неслучайно първият след него носител на това име, комбинирано, естествено, с династичното „Асен“, е явяващият му се по майчина линия внук Йоан Асен III, който за кратко (1279 – 1280) заема българския царски престол и от когото според Ив. Божилов пък започва дистрибуцията на антропонима *Йоан* сред представителите на византийския клон на Асеновци [Божилов, И. 1985 [1994], с. 249, 476]. Постепенно името *Йоан* започва да придобива все по-голяма династична тежест и да се разпростира над все по-широк кръг от претенденти за престола на Второто българско царство. Такъв е случаят с цар Смилец (1292 – 1298), опитал да предначертае династическата съдба на своя първороден син и престолонаследник, кръщавайки го Йоан. Изборът на въпросния андроним е направен с ясното съзнание за генеалогичните връзки, които царският син имал по майчина линия с Палеолозите, а чрез тях по клановата верига от императорски фамилии – и с Комнините. Цялата тази родова обвързаност в крайна сметка изкрис-тализираща в гръмкото и претенциозно име Йоан Комнин Дука Ангел Врана Палеолог [Божилов, И. 1980, с. 78 – 81]. Натрупването на толкова династични линии в името на Смилецовия син загатва и за проблемна легитимност, която маститите византийски фамилии имена трябвало да неутрализират. Въсъщност чрез тях Йоан изглежда по-скоро като претендент за византийския, нежели за българския престол. Може би и поради това българите не го признали за свой законен цар въпреки антропонимно подхранената му амбиция. Любопитно пречупване на два могъщи династични лъча и техните именасимволи се наблюдава и при сина на цар Михаил III Шишман Асен (1323 – 1330) и сръбската принцеса

³² Йоан Асен в надписите и грамотите предпочита да се назовава само като Асен, докато в съвременни нему текстове той е наричан още и „Йоан, новият Асен, син на стария Асен“. Същевременно в имената на децата му изрично е подчертано, че са Асен – Коломан/Калиман I Асен и Михаил II Асен. Любопитна по отношение на съзнателно подчертаваната родо-династична приемственост е формулата, представена в Батюшевския ктиторски надпис: „великия цар Михаил Асен, син на великия цар Асен, а внук на стария цар Асен“ [вж. Христов, Х. 1976, с. 66].

³³ Потвърждение на тази тенденция е цар Константин Тих, който се оженил за Ирина, внучката на Йоан Асен II, и възприел името *Асен*, което напомня патронима *Комнини* и неговата легитимираща роля във Византия, а след това и в Трапезунд и Епир. По този ономастичен властов инструмент Второто българско царство наистина много наподобява „малка Комнинова Византия“, по израза на Пл. Павлов [вж. Павлов, П. 2000, pass.].

Анна Неда – царувалия за кратко Йоан Стефан (1330 – 1331) [Божилев, И. 1985 [1994], с. 139 – 141], в чието име прозира родителската амбиция да се промулгира въздигането на един общ владетел на българи и сърби, легитимен представител на авторитетните царстващи фамилии на двете балкански монархии – Асеновци и Неманичи.

Несъмнено обаче в най-ярка степен осмислянето на андронима „Йоан“ като символен атрибут, възхождащ именно от Йоан Асен II, се наблюдава при цар Йоан Александър (1331 – 1371), който според един пасаж от българските добавки към летописа на Константин Манасий извежда своя произход от „корена на преизящния Йоан Асен“ [Божилев, И. 1985 [1994], с. 436]³⁴. Съотнасяне с Йоан Асен II, прославен от Зографската традиция като най-големия благодетел на българския атонски манастир, се открива и в Зографската грамота на Йоан Александър от 1342 г., където той споменава за своите благочестиви царствени прадеди, богато обдарили Зографския манастир [Божилев, И. 1985 [1994], с. 437]. Едва ли е плод на обикновено съвпадение и фактът, че първородният му син от влашката му съпруга Теодора се нарича Михаил Асен. С оглед на всичко това не е изненада, че с изключение на въпросния Михаил Асен, чието име съвпада напълно с това на Йоан-Асеновия син – цар Михаил II Асен (1246 – 1256), всички останали мъжки наследници на цар Йоан Александър получават антропонимната властова атрибуция „Йоан“ към своите рождени имена като белег за тяхната легитимна династична царственост, а двама от тях дори са наречени директно с най-знаковото и авторитетно съчетание от лично и фамилно владетелско име през Второто българско царство – Йоан Асен. Самият Йоан Александър също възприема след възкачването си на престола царствения андроним „Йоан“, който предполага към рожденото си име – Александър³⁵. Всъщност мъжкият антропонимен фонд на неговото владетелско семейство демонстрира в най-рафиниран вид проявлението на изключително продуктивната релация „власт – име“, която е центрирана около андронима „Йоан“ и има за свой архетип най-великия измежду Асеновци – „преизящния Йоан Асен“³⁶. Тъкмо епохата на Йоан Александър най-отчетливо изразява и подчертава на династично и политико-идеологическо равнище своята връзка с Асеновци, която се проектира и посредством един своеобразен ономастичен аспект, изкристализирал в атрибуирането и интитулирането на „името Йоан“. Този държавноидеологически курс е осъществен и с помощта на църквата и патриарха. Започналата още през XIII в. в агиографията тенденция да се обвърже династията на Асеновци с благодатния култ към св. Йоан Рилски достига своята кулминация тъкмо през XIV в. благодарение и на дейната роля на Патриарх Евтимий. Тогава се мотивира и приписването на именната атрибуция „Йоан“ към „стария Асен“³⁷, което е може би един ретроспективен похват, погледнат през призмата на разбирането за съзвучието между държава

³⁴ Вж. също и *Стара българска литература*, 1983, с. 279 – 280.

³⁵ В изворите, датиращи се от преди възкачването му на престола, той е наричан навсякъде Александър. Вж. напр. Ловчанския сборник, съставен преди 1331 г., където той се споменава като „благочестивия деспот Александър“. Вж. *Куев, К.* 1974, с. 83. Впрочем само като Александър той е споменаван и в някои писмени паметници, изготвени след годината на възцаряването му, като например в българския превод на Манасиевата летопис [вж. *Стара българска литература*, 1983, с. 241] и в народната версия на Янинската хроника той фигурира като „Александър, василевса на българите“. Любопитно разграничение между кръщелното и атрибуираното име символ е направено в „Похвалата за цар Йоан Александър“, поместена в Софийския песнинец от 1337 г., където е отбелязано следното: „Радвай се, царю Александре, радвай се, Йоане!“ [вж. *Кодов, Х.* 1969, с. 14]. По този повод може би е добре да се отбележи споменатият в Янинската хроника факт, че „Александър, василевсът на българите“ имал брат, чието пълно име било Йоан Комнин Асен, който станал господар на Авлона (Валона) и получил титлата деспот. По всичко изглежда, че той е бил наследникът в семейството на деспот Срацимир и деспотица Кера Петрица, който е носел кръщелното име „Йоан“, което закономерно е украсил и с фамилното Асен, тъй като по майчина линия той и неговите братя и сестри са били потомци на Асеновци. Правото да носи фамилното име „Комнин“ пък идва по линия на неговата съпруга Анна Палеологина, макар че и според родословното дърво на сестра му Елена в Матейче е съществувала генеалогическа връзка между Йоан-Александровата фамилия и династията на Комнините [вж. *Божилев, И.* 1985 [1994], с. 179, 451 – 457].

³⁶ В Бориловия синодик той е наречен „великият цар Асен“.

³⁷ Допускането на Ив. Лазаров, че зад това именоване стои конкретно историческо събитие (битката при Тревненския проход и отдаването на победата на застъпничеството на св. Йоан Рилски) не е достатъчно убедително, най-малкото защото житийните автори и особено силно патриотично настроеният Патриарх Евтимий щяха изрично да отбележат този факт. Г. Бакалов пък смята, че името „Йоан“ е било дадено *post mortem* на цар Асен Стария в Бориловия синодик. [Бакалов, Г. 1995, с. 189].

и църква, който има за цел да придаде кохезия, завършеност и пълнота в релацията „власт – име“ по отношение на царете Асеневци. Династията им се сдобива със своя светец покровител и патрон, който узаконява божествеността на тяхната власт, а името *Йоан*, като антропонимен белег на обвързаността между Асеневци и небесния им закрилник, придобива царски ореол и става символ на владетелската им суверенност и автократизъм³⁸. Неслучайно във Второто българско царство, а и в късноримските императорски фамилии, *Йоан* е андроним. То остава запазена марка само за мъжете, реалните приносители на властта, за разлика например от Западна Европа, където, както вече бе упоменато, женските форми на антропонима са често срещани. Владетелската харизма на името, сакрализирана и от самата църква посредством мистичното обвързване с култа към св. Йоан Рилски, обяснява защо антропонимът не е използван от нито един от предстоятелите на българската църква през периода на Второто българско царство. Целият този династичен модел, базиран на идеята за историческа приемственост, е ономастично претворен от Йоан Александър в неговото владетелско семейство. Чрез името *Йоан* той цели да запази царската титла само за своите синове и в условията на засилващ се сепаратизъм да им даде антропонимен аргумент срещу евентуални претенции от страна на множеството родственици на фамилията.

Всъщност именно двамата синове на Йоан Александър – Йоан Срацимир (1352/1353 – 1396) и Йоан Шишман (1371 – 1395) са последните български владетели, носещи името *Йоан*. С тяхната смърт обаче възприемането на *Йоан* като антропонимен код на легитимния автократичен модел не секва. Той намира впечатляваща рецепция във владетелската идеология и интитулация на двете отвъддунавски войводства Угровлахия и Молдовлахия. Влахия (между Долни Дунав и Карпатите), която през XIII в. е известна като „земя на Асеневци“ (Blakia que est terra Assani [ЛИБИ, IV, с. 195]), е съставна част от културно-религиозния, политически и икономически ареал на Второто българско царство [Павлов, П. За северната граница..., pass.]. Династическите контакти, установени по времето на Йоан Александър, засилват още повече българското влияние, което трайно се пренася и в сферата на владетелската идеология. Тъстът на българския цар, Александър Басараб (ок. 1310 – 1352), възприема като част от своята титулатура името „Йоан“. По този начин влашкият войвода заимства Йоан-Александровия идеологически модел, инструментализиран посредством антропонимичния автократичен символ *Йоан*, чрез който подчертава своите суверенни владетелски права над войводството³⁹. Грамотите, монетите, ктиторските надписи [Венелин, Ю. 1840; Милетич, Л. 1896, с. 3 – 152; Nandriş, G. 1964, p. 161; Piescu, O. 1975, p. 139 – 152; Petrov, A., Dergačeva, L. 2012, p. 126 – 131] свидетелстват, че от Басараб насетне всички влашки войводи чак до XIX в. предпоставят пред рождените си имена названието *Йоан/І*, и то толкова системно и регулярно, че в това отношение намират най-близък аналог с интитулираното име *Стефан* при Неманичите, което до такава степен се възприема като част от владетелската титулатура, че не подлежи на последователно номериране⁴⁰.

³⁸ Това се потвърждава красноречиво от призива, отправен в молитвата към светеца, който е поместен в Проложното житие от Стишния пролог: „Моли се на всемилостивия Владика да спаси твоите сънародници – единородния ти български народ, и помогни на нашия самодържавен цар и му покори под нозете всички противостоящи врагове.“ [Стара българска литература, 1986, с. 134].

³⁹ Ако във Второто българско царство се наблюдава като цяло подражание и копиране на византийската държавно-административна и идейно-политическа система, в това число и във формулировката на владетелската титулатура [срв. Бакалов, Г. 1995, с. 241], то определено прикачването на името-символ *Йоан* към нея е оригинален, типично български идеологически компонент, подчертаващ династичната приемственост и произтичащото от нея самодържавие на българските царе. По тази линия върви и рецепцията в двете отвъддунавски княжества, като всички изследователи, включително и румънските, са единодушни, че тя е заимствана от Асеневци. Мнението на някои от по-старите автори, като това на Й. Богдан [Bogdan, I. 1889, p. 731], че частицата „Іѡ“ е само една декорация, заета от българската владетелска канцелария без никаква политико-идеологическа стойност, е отдавна отхвърлена в историографията, като се подчертава символиката на тази титулатурна съставка, разкриваща духовните аспекти и произхода на войводската власт [вж. Nandriş, G. 1964, p. 161].

⁴⁰ И все пак интитулираното собствено име *Йоан* не се превръща в апелатив, подобно например на Цезар, Карл или Владимир (в литовското *valdumieras* = владетел), а по-скоро наподобява името *Флавий*, което започва да се предава от император на император, като се започне от Констанций Хлор (293 – 306) и се стигне чак до Ираклонас (641 г.). Макар и схващано понякога като преномен, то никога не е използвано като реално лично име. Много разпространено в надписите е съкратеното му изписване: „Fl.“

Между впрочем по същия начин започват да процедират от края на XIV в. и владетелите на Молдовското княжество, където релацията по оста „власт – име“ по подобие на Второто българско царство е подсилена с култ към светец с името *Йоан/ „Iō̃“*. В духа на установените от Евтимий традиции, чрез стилистиката на агиографския жанр, видният представител на Търновската книжовна школа Григорий Цамблак обвързва войводата, неговите владения и столицата му Сучава с духовния подвиг, чудодейните мощи и стичащата се от тях благодат на св. Йоан Нови Сучавски, който се превръща в първия собствено молдовски светец и същевременно в небесен покровител на младото отвъддунавско княжество⁴¹. Особено интересно е как старобългарският книжовник нарича в текста на съставеното през 1402 г. житие молдовския войвода Александър I Добрия (1400 – 1432) – „премногохристоролюбивия, велик войвода Йоан Александър“, т.е. той атрибутира андронима *Йоан* към кръщелното му име [Стара българска литература, 1986, pass.], като тук алюзията с българския цар Йоан Александър е неизбежна. В по-старата литература разпространението на интитулацията „Йоан“ по презумпция се свързва с цар Калоян заради полученото от него суверенно владетелско признание от Рим и заради самата му титлатура като „крал на българи и власи“⁴². Но, както бе отбелязано, навлизането на именния символ във Влахия става под влияние на идеологическата концепция, установена от Йоан Александър, а при него препратките към Йоан Асен II като архетипен модел на подражание са ясно различими. Наред с това масово използваната съкратена форма на името „Iō̃“ е засвидетелствана за първи път в Йоан-Асеновия надпис от църквата „Св. Четиридесет мъченици“. Връзката на влашките и молдовските войводи с Йоан Асен II и Йоан Александър се потвърждава и посредством възприетата и възобновена от тях царска традиция на патронаж спрямо българския светогорски манастир „Св. Георги Зографски“ [Дуйчев, И. 1947, с. 313; Muresan, D. 2011, pp. 705 – 755]⁴³. По този начин те се явяват продължителите на политиката на Асеновци, а включването на *Йоан* в интитулацията им е един от инструментите за трансмисия на българската царска идеология, която наред с унаследената културно-религиозна, духовна и езикова идентичност дава основание за поелите по пътя на своята суверенна еманципация войводства Угровлахия и Молдовлахия да се говори не толкова като за „Византия след Византия“ (по израза на Н. Йорга), колкото за „България след България“.

Макар и с не толкова силно проявена държавноидеологическа канава, андронимът *Йоан* се среща и сред две други средновековни източноевропейски владетелски линии. Едната е на намиращите се под унгарска егида трансилвански войводи, петима от които през XV в. носят името *Йоан/Янош*, между тях и прочутият Йоан/Янош Хуняди (1441 – 1456). Другата е на московските велики князе, които от XIV до XV в. излъчват трима владетели с името *Йоан/Иван* – Иван I Калита (1325 – 1340), Иван II Красивия (1353 – 1359) и Иван III Велики (1462 – 1505)⁴⁴, женен за София Палеолог, на когото е кръстен и първият руски цар, неговият внук Иван IV Грозни (1533 – 1547, 1547 – 1584).

⁴¹ Мощите му са били погребани до църквата „Св. Йоан Кръстител“ в Сучава.

⁴² Още Юрий Венелин обяснява присъствието на *Йоан* в титлатурата на войводите с факта, че по времето на „крал Йоан, злото за Балдуин“, Влахия била под сюзеренитета на българските владетели и с частицата „Йоан“ войводите отбелязвали в своята титлатура от кого били получили властта си: „По Божия милост и от Йоана... воевода и пр.“ Тази формулировка се запазила дори и след опадането на българската власт [срв. Венелин, Ю. 1840, с. 28 – 30; вж. още и Милетиць, Л., Агура, Д. 1893, с. 264 – 266]. Като цяло още от времето на Ал. Ксенопол и неговата *Istoria românilor din Dacia-Traiană*. 6 vols. (1888 – 1893) обвързването на титлата с цар Калоян се поддържа и от румънската историография [Nandriș, G. 1964, p. 163].

⁴³ Обдаряване и патронаж от страна на влашките и молдовските войводи се е наблюдавало и по отношение на Рилския манастир.

⁴⁴ Любопитен е начинът, по който той се сдобил с името Иван. При русите в периода XIV – XVI в. съществувала практиката да се дават две имена – едно допълнително, непублично име, което се давало на младеца при рождението му в чест на светеца, чиято памет се отбелязвала в този ден; и едно основно име, което се избирало при кръщението и което било традиционно за семейството. Понеже княз Иван се родил в деня на св. апостол Тимотей, той получил в негова чест името *Тимотей*, т.е. това било един вид календарното, неофициално име на новородения княз. Същевременно най-близкият църковен празник от датата на раждането му бил денят на пренасянето на мощите на св. Йоан Кръстител и в негова чест князът бил кръстен Йоан/Иван, още повече че този антропоним се ползвал със статут на родово династично име за Рюрикови. Така, фактически Иван III имал двама небесни покровители светци – един календарен, в деня на който бил роден, и един, в чест на когото бил кръстен и който се превърнал в епоним на неговото основно име. Сходен е случаят и със сина му Василий III, чието календарно име било Гавриил, и с внука му Иван IV, чието първо име било Тит.

В заключение може да се обобщи, че през средновековната епоха андронимът *Йоан* се ползва с внушителна популярност сред представителите на християнския архиерейски елит както на Изток, така и на Запад. Това се дължи на евангелската традиция и на факта, че благодарение на своите достойни приносители то сменя в себе си идеала за аскеза, богобоязливост, пустиннослужение и е едно истинско украшение за „небесни човеци или земни ангели“. Техният светъл пример допринася за все по-широката дистрибуция на името сред светските кръгове и в частност в антропонимния фонд на християнския политически елит. От X век насетне постепенно все повече „по Божия милост“ владетели носят това име и в контекста на засилващата се династичност то започва все по-често да се използва и унаследява в рамките на различните владетелски генеалогии, като в особена степен това е валидно за страните, гравитиращи към Византийската православна общност. Уникална се оказва съдбата му в дворцовия живот на Второто българско царство, където заради историческите успехи, авторитета и почти митологичната харизма, витаеща около първите две генерации Асеновци и особено около Йоан Асен II, то придобива един особен политико-идеологически заряд и се превръща в име-символ, което подхранва мистичния ореол на владетеля, „богопомазва“ го и демонстрира неговата династична легитимност и суверенитет. Този идеологически модел, основан на именната традиция, впоследствие е унаследен от войводите на Влашко и Молдова, които възприемат властовия код на антропонима, а с него и държавнополитическата идеология на българските царе. В крайна сметка името *Йоан*, паралелно носено от множество йерарси и монарси през вековете⁴⁵, придобива една изключителна харизма, чийто магнетизъм не престава да се усеща и до наши дни, затвърждавайки това име като една от най-устойчивите ономастични структури на историческата приемственост и връзка между поколенията.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори:

ГИБИ, Т. VIII – Гръцки извори за българската история Т. VIII. София. 1972. [Gratski izvori za balgarskata istoriya. T. VIII. Sofiya, 1972].

ЛИБИ, Т. IV – Латински извори за българската история Т. IV. София. 1981. [Latinski izvori za balgarskata istoriya T. IV. Sofiya, 1981].

Стара българска литература, 1983 – Стара българска литература. Том III. Съставителство и редакция Ив. Божилов. София, 1983 [Stara balgarska literatura. Tom III. Sastavitelstvo i redaktsiya Iv. Bozhilov. Sofiya, 1983].

Стара българска литература, 1986 – Стара българска литература. Том IV. Житиеписни творби. Съставителство и редакция Кл. Иванова, София, 1986 [Stara balgarska literatura. Tom IV. Zhitiepisni tvorbi. Sastavitelstvo i redaktsiya Kl. Ivanova, Sofiya, 1986].

Изследвания:

Ангелов, Б. 1967 – Б. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. София, 1967. [B. Angelov. Iz starata balgarska, ruska i srabska literatura. Sofiya, 1967].

Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. 1994 – Й. Андреев и др. Кой кой е в Средновековна България. София, 1994. [Y. Andreev i dr. Koy koy e v Srednovekovna Balgariya. Sofiya, 1994].

Бакалов, Г. 1995 – Г. Бакалов. Средновековният български владетел (титулатура и инсигнии). София. [G. Bakalov. Srednovekovniyat balgarski vladetel (titulatura i insignii). Sofiya, 1995].

Божилов, И. 1980 – Ив. Божилов. Бележки върху българската история през XIII в. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Ив. Дуйчев. София, 1980. [Iv. Bozhilov. Belezhki varhu balgarskata istoriya prez XIII v. – V: Balgarsko srednovekovie. Balgaro-savetski sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Iv. Duychev. Sofiya, 1980].

Божилов, И. 1985 [1994] – Ив. Божилов. Фамилията на Асеновци (1186 – 1460). Генеалогия и просопография. София, 1985. Второ издание, 1994. [Iv. Bozhilov. Familiyata na Asenevtsi (1186 – 1460). Genealogiya i prosopografiya. Sofiya 1985. Vtoro izdanie, 1994.].

⁴⁵ Между впрочем властовата сплав, която това име изгражда между йератическото и монархическото начало, по много любопитен начин се претворява в добилата през XII в. популярност в средновековния християнски свят легенда за мистериозния крал „Брат Йоан“, който съчетавал в едно духовната и светска власт и живеел, и управлявал в блясък и великолепие своето царство някъде на Изток. На легендарния „Брат Йоан“ християните възлагали надежда да ги избави от неверниците [вж. **Nandriş, G.** 1964, pp. 163 – 164].

- Божилов, И.** 2011 – Ив. Божилов. Българската архиепископия XI–XII век. Списъкът на българските архиепископи. София, 2011 [Iv. Bozhilov. Balgarskata arhieriskopiya XI–XII vek. Spisakat na balgarskite arhieriskopi. Sofiya, 2011].
- Василиев, А.** 1973 – Ас. Василиев. Социални и патриотични теми в старото българско изкуство. София, 1973 [As. Vasiliev. Sotsialni i patriotichni temi v staroto balgarsko izkustvo. Sofiya, 1973].
- Венелин, Ю.** 1840 – Ю. Венелин. Влахо-българския и дако-славянския грамоты. Санкт Петербург, 1840 [Yu. Venelin. Vlaho-balgarskiya i dako-slavyanskiya gramotay. Sankt Peterburg, 1840].
- Гюзелев, В.** 1969 – В. Гюзелев. Княз Борис Първи. София, 1969. [V. Gjuzelev. Knjaz Boris Pырvi. Sofija, 1969.]
- Гюзелев, В.** 1999 – В. Гюзелев. „Велико светило за целия свят“. (Св. Иван Рилски в измеренията на своето време). – В: Светогорска обител Зограф. Т. III. София, 1999, 13 – 24. [V. Gyuzelev. „Veliko svetilo za tseliya svyat“. (Sv. Ivan Rilski v izmereniyata na svoeto vreme). – V: Svetogorska obitel Zograf. T. III. Sofiya, 1999, 13 – 24].
- Дуйчев, И.** 1947 – Ив. Дуйчев. Рилският светец и неговата обител. София, 1947. [Iv. Duychev. Rilskiyat svetets i negovata obitel. Sofiya, 1947].
- Златарски, В.** 1934 [1994] – В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 2. София, 1934. Фототипно издание, 1994. [V. N. Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 2. Sofiya. 1934 (fototipno izdanie 1994 g.).]
- Златарски, В.** 1940 [1994] – В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 3. София, 1940. Фототипно издание, 1994. [V. N. Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 3. Sofiya. 1940. Fototipno izdanie, 1994.]
- Иванов, Й.** 1970 – Й. Иванов. Български старини из Македония. София, 1970 (второ фототипно издание). [Y. Ivanov. Balgarski starini iz Makedoniya. Sofiya, 1970 (vtoro fototipno izdanie)]
- Йорданова, В., Иванова, Е.** 1999 – В. Йорданова, Ел. Иванова. Личните имена в старобългарските епиграфски паметници от X – XI в. – Преславска книжовна школа. Т. 4. Шумен, 1999 [V. Yordanova, El. Ivanova. Lichnite imena v starobalgarskite epigrafski pametnitsi ot X – XI v. – Preslavska knizhovna shkola. T. 4. Shumen, 1999].
- Йорданов, И.** 2013 – Ив. Йорданов. Печат на Йоан, архиепископ на България (последна четвърт на IX в.!). – В: Τριανταφυλλο. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. Хр. Трендафилов. Шумен, 2013 [Iv. Yordanov. Pechat na Yoan, arhieriskop na Bulgariya (posledna chetvart na IX v.!). – V: Τριανταφυλλο. Yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. Hr. Trendafilov. Shumen, 2013].
- Ковачев, Н.** 1987 – Н. Ковачев. Честотен тълковен речник на личните имена у българите. София, 1987 [N. Kovachev. Chestoten talkoven rechnik na lichnite imena u balgarite. Sofiya, 1987].
- Кодов, Х.** 1969 – Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. София, 1969 [Hr. Kodov. Opis na slavyanskite rakopisi v bibliotekata na Balgarskata akademiya na naukite. Sofiya, 1969].
- Кожухаров, С.** 1974 – Ст. Кожухаров. Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II. – Литературна мисъл, № 2, 1974 [St. Kozuharov. Neizvesten letopisen razkaz ot vremeto na Ivan Asen II. – Literaturna misal, № 2, 1974].
- Кръстанов, Т.** 2008 – Кръстанов. Българските пратеници в Рим (866 – 870) и славянската литургия за българите. – В: Християнската култура в средновековна България. 1100 години от смъртта на св. Княз Борис-Михаил (ок. 835 – 907). Велико Търново, 2008 [Krastanov. Balgarskite pratenitsi v Rim (866 – 870) i slavyanskata liturgiya za balgarite. – V: Hristiyanskata kultura v srednovekovna Bulgariya. 1100 godini ot smartta na sv. Knyaz Boris-Mihail (ok. 835 – 907). Veliko Tarnovo, 2008].
- Кръстанов, Т.** 2010 – Тр. Кръстанов. Кариера на св. Йоан Екзарх, архиепископ и патриарх на българската земя, и на св. Климент, епископ Велички и Охридски чудотворец в провинция Западна България. – Многообразие в единството. София, 2010 [Tr. Krastanov. Kariera na sv. Yoan Ekzarh, arhieriskop i patriarh na balgarskata zemya, i na sv. Kliment, episkop Velichki i Ohridski chudotvoretets v provintsia Zapadna Bulgariya. – Mnogoobrazie v edinstvoto. Sofiya, 2010].
- Кръстанов, Т.** 2013 – Тр. Кръстанов. Кой е първият патриарх на България св. Йоан издигнат от цар Симеон в Преслав през 917 година? – В: Вяра и знание. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. Ангел Кръстев и 20-годишнината на специалността теология в Шуменския университет. Шумен, 2013 [Tr. Krastanov. Koy e parviyat patriarh na Bulgariya sv. Yoan izdignat ot tsar Simeon v Preslav prez 917 godina? – V: Vyara i znanie. Yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. Angel Krastev i 20-godishninata na spetsialnostta teologiya v Shumenskiya universitet. Shumen, 2013].
- Куев, К.** 1974 – К. Куев. Съдбата на Ловчанския сборник, писан преди 1331 г. – В: Търновска книжовна школа 1371 – 1971. София, 1974 [K. Kuev. Sadbata na Lovchanskiya sbornik, pisan predi 1331 g. – V: Tarnovska knizhovna shkola 1371 – 1971. Sofiya, 1974].
- Лазаров, И.** 1999 – Ив. Лазаров. Владетелското име “Йоан” и култът към св. Йоан Рилски в държавно-политическата идеология на Второто българско царство. – В: Светогорска обител Зограф. Т. 3. София, 1999 [Iv. Lazarov. Vladetelskoto ime “Yoan” i kultat kam sv. Yoan Rilski v darzhavno-politicheskata ideologiya na Vtoroto balgarsko tsarstvo. – V: Svetogorska obitel Zograf. T. 3. Sofiya, 1999].
- Маръновић-Душњић, С.** 1997 – С. Маръновић-Душњић. Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија, Београд, 1997 [S. Marjnovich-Dushynich. Vladarska ideologija Nemanicha. Diplomachka studija, Beograd, 1997].

Милетичъ, Л., Агура, Д. 1893 – Л. Милетичъ, Д. Агура. Български отъ едно научно пътуване въ Ромъния, Дако-ромънитѣи техната славянска писменостъ. – Сборникъ за народни умотворения, Наука и книжнина, кн. IX, София, 1893 [L. Miletichy, D. Agura. Belezhki ota edno nauchno pktuvanye va Romaniya, Dako-romanite i tehната slavyanska pismenosty. – Sbornika za narodni umotvoreniya, Nauka i knizhnina, kn. IX, Sofiya, 1893].

Милетич, Л. 1896 – Л. Милетич. Дако-ромънитѣи техната славянска писменостъ. Часть II. Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ. – Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина, книга XIII, София, 1896 [L. Miletich. Dako-romanite i tehната slavyanska pismenosty. Chasty II. Novi vlaho-balgarski gramoti ota Brashova. – Sbornika za Narodni Umotvoreniya, Nauka i Knizhnina, kniga XIII, Sofiya, 1896].

Павлов, П. 2000 – Пл. Павлов. Бунтари и авантюристи в средновековна България. Велико Търново. [Pl. Pavlov. Buntari i avanyuristi v srednovekovna Balgariya. Veliko Tarnovo, 2000].

Павлов, П. За северната граница... – Пл. Павлов. За северната граница на Второто българско царство. – http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/za.htm [Pl. Pavlov. Za severnata granitsa na Vtoroto balgarsko tsarstvo. – http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/za.htm].

Попконстантинов, К. 1994 – К. Попконстантинов. Епиграфски бележки за Иван, Цар-Симеоновият син. – В: Българите в Северното Причерноморие. Т. III. Велико Търново, 1994 [K. Popkonstantinov. Epigrafski belezhki za Ivan, Tsar-Simeonoviyat sin. – V: Balgarite v Severnoto Prichernomorie. T. III. Veliko Tarnovo, 1994].

Преславска книжовна школа, 1999 – Преславска книжовна школа. Т. 4. Шумен, 1999. [Preslavska knizhovna shkola. T. 4. Shumen, 1999].

Снегаров, И. 1995 – Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия, Т. 1. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. София (второ фототипно издание, 1995). [Iv. Snegarov. Istoriya na Ohridskata arhiepiskopiya, T. 1. Ot osnovavaneto i do zavladyaneto na Balkanskiya poluostrrov ot turtsite. Sofiya, 1924 (vtoro fototipno izdanie, 1995)].

Степанов, Ц. 2003 – Цв. Степанов. Михаил, Петър, Йоан, Асен: в размисъл за властта на името-символ и за името-символ на власт в средновековна България. – История, № 1 – 2, 2003 [Tsv. Stepanov. Mihail, Petar, Yoan, Asen: v razmisl za vlastta na imeto-simvol i za imeto-simvol na vlast v srednovekovna Balgariya. – Istoriya, № 1 – 2, 2003].

Тъпкова-Займова, В. 2000 – В. Тъпкова-Займова. Дюканжов списък. – Старобългаристика, № 3, 2000 [V. Tapkova-Zaimova. Dyukanzhov spisak. – Starobalgaristika, № 3, 2000].

Успенский, Ф. 2001 – Ф. Успенский. Имя и власть: Выбор имени как инструмент династической борьбы в средневековой Скандинавии. Москва, 2001 [F. Uspenskiy. Imya i vlasty: Vaybor imeni kak instrument dinasticheskoy boguybay v srednevekovoy Skandinavii. Moskva, 2001]

Успенский, Б. 2013 – Б. Успенский. Имя и титул. – В: Τριανταφυλλο. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. Хр. Трендафилов. Шумен, 2013 [B. Uspenskiy. Imya i titul. – V: Τριανταφυλλο. Yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. Hr. Trendafilov. Shumen, 2013]

Ферјанчић, Б. 1974 – Б. Ферјанчић. Тесалија у XIII и XIV веку, Београд, 1974 [B. Ferjanchiћ. Tesalija u XIII i XIV веку, Beograd, 1974].

Христов, Х. 1976 – Хр. Христов. Батошевският надпис. – Археология, № 4, 1976 [Hr. Hristov. Batoshevskiyat nadpis. – Arheologiya, № 4, 1976].

Bakalov, G. 1977 – G. Bakalov. Quelques particularités de la titulature des souverains balkaniques du Moyen âge, Études balkaniques, 1977 № 2.

Bauckham, R. 2008 – R. Bauckham. Jesus and the Eyewitnesses: The Gospels as Eyewitness Testimony, Michigan, 2008.

Bogdan, I. 1889 – I. Bogdan. Iō din titlul domnilor români. – Convorbiri literare, 1889, 23, p. 721 – 738.

Cheyne, J.-C. 1996 – Jean-Claude Cheynet. L'anthroponymie aristocratique à Byzance. – Dans: L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux, éd. par M. Bourin, J.-M. Martin et F. Menant, Rome, 1996.

Ciurea, D. 1943 – D. Ciurea. Problema originii și sensului lui Io din intitulăția și subscripția documentelor românești. – Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice, București t. 26, 1943.

Davidson, J. 1986 – J. Davidson. The Oxford Dictionary of Popes. Oxford, 1986.

Grumel, V. 1933 – V. Grumel. Les patriarches grecs d'Antioche du nom de Jean (XIe et XIIe siècles). – Échos d'Orient, 32, 279 – 299.

Grumel, V. 1958 – V. Grumel. Traité d'études byzantines, vol. I: La chronologie, Paris.

Haberstumpf, W. 1995 – W. Haberstumpf. Dinastie europeee nel Mediterraneo orientale. I Monferrato e i Savoia nei secoli XII – XV, Torino.

Ilan, T. 2002 – T. Ilan. Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity: Palestine 330 BCE-200 CE, p. 1, Tübingen.

Iliescu, O. 1975 – O. Iliescu. Ducatii Țării Românești cu numele lui Basarab voievod. – Studii și cercetări de numismatică, vol. VI, București.

Kazhdan, A. 1991 – Al. Kazhdan (ed.). The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 2. Oxford and New York, 1991.

- Keil, M.** 1931 – M. Keil. *Altisländische Namenwahl*. Leipzig, 1931.
- Kiminas, D.** 2009 – D. Kiminas. *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitans With Annotated Hierarchy Catalogs*, Rockville (Maryland), 2009.
- Mann, H.** 1910 – H. Mann. *The Lives of the Popes in the Early Middle Ages, Vol. IV: The Popes in the Days of Feudal Anarchy*, p. 891 – 999. London, 1910.
- Muresan, D.** 2011 – D. Muresan. *Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie*. – In: *Bulgaria mediaevalis, 2*, Studies in honour of Professor Vassil Gjuzeev, 2011, p. 754 – 755.
- Nandriș, G.** 1964 – G. Nandriș. *Sur l'origine de Iω dans le titre des souverains bulgares et roumains*. – *Revue des études slaves*, 40, 159 – 166.
- Nicol, D.** 1968 – D. Nicol. *The Byzantine family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 – 1460: a genealogical and prosopographical study*. Washington, DC: Dumbarton Oaks.
- Petrov, A., Dergačeva, L.** 2012 – Al. Petrov, L. Dergačeva. *The hoard of medieval coins from Stizhok village. New data to the Wallachian coins typology*. – In: *Pieniadz i systemy monetarne wspólne dziedzictwo Europy. Studia i Materiały*. Warszawa.
- Poole, R.** 1917 – R. Poole. *The Names and Numbers of Medieval Popes*. – *The English Historical Review*, Vol. 32, No. 128.
- Prinzing, G.** 1988 – G. Prinzing. *Wer war der "bulgarische Bischof Adrian"?* – *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 36.
- Prinzing, G.** 2012 – G. Prinzing. *The Autocephalous Byzantine Ecclesiastical Province of Bulgaria/Ohrid. How independent were its Archbishops?* – *Bulgaria Mediaevalis*, 3, 379 – 382.
- Tadin, M.** 1977 – M. Tadin. *L'origine et la signification de la particule IQ dans le titre honorifique des princes de Bulgarie, de Serbie (méridionale), de Valachie et de Moldavie*. – *Cyrrilomethodianum*, 4, 172 – 196.
- Vîrtosu, E.** 1960 – E. Vîrtosu. *Titulatura și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*. Bucurest, 11 – 101.
- Woodacre, E.** 2013 – El. Woodacre. *The Queens Regnant of Navarre: Succession, Politics, and Partnership, 1274 – 1512*, New York.